

**NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN”
POEMASINDA FOLKLOR MOTİVLƏRİ**

**FOLKLORE MOTIVES IN THE POEM “LEYLI AND
MAJNUN” OF NIZAMI GANJAVI**

**ФОЛЬКЛОРНЫЕ МОТИВЫ В ПОЭМЕ «ЛЕЙЛИ И
МЕДЖНУН» НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ**

Gülnar İSMAYILOVA
AMEA Folklor İnstitutu
ismayil-fuad@mail.ru

Summary

Nizami Ganjavi is a great writer of classic Azerbaijan and also Eastern poetry. Although centuries have passed, his instructive thoughts are memorized. Nizami Ganjavi influenced greatly not only on Azerbaijan literature but also on the culture of peoples of East (Persian, Tajik, Indian, Afqan, Uzbek, Kazakh).

Having love and symphathy to Shahname written by Firdovsi prompted him to write worthy works to this poem. Khamasa's third poem “Leyli and Majnun” based on an Arabic legend was written in 1188. In his works, the writer added folk spirit to his works, using many genres of oral folk literature – mythology, fairy tales, myths and legends, proverbs and parables. Many folklore motives were used in “Leyli and Majnun”.

Key words: folklore, motive, proverbs, genre, poem

Резюме

Низами Гянджеви является великим поэтом как Азербайджанской, так и Восточной поэзии, он обладал энциклопедическими знаниями и был мастером слова. На протяжении нескольких веков его поэмы по сей день читаемы, его наставления стали притчами во языцех. Поэт и в свою эпоху, и будущим потомкам вместе с Азербайджанской литературой оказал сильное влияние культуре народов Ближнего Востока, таким как (персы, таджики, индусы, афганы, узбека, казахи и др.).

Любовь и почитание к произведению «Шахнаме», автором которого является Фирдовси, способствовала тому, чтобы он создал произведения достойное таковому. Третья поэма из Пятерицы «Лейли и Меджнун», опираясь на древнюю Арабскую легенду была написана в 1188-ом году. Мастер в своих поэмах широко использовал и обогатил их такими фольклорными жанрами, как мифология, сказки, легенды, притча, пословицы и др. В поэме «Лейли и Меджнун» были использованы также некоторые фольклорные мотивы.

Ключевые слова: фольклор, мотив, пословицы, жанр, поэма

Bir xalqın tarixini, mədəniyyətini, əzəmətini, millət olaraq mövcudluğunu sübut edən, əsrlər keçməsinə baxmayaraq dönə-dönə tədqiq edilən dahi şəxsiyyətləri vardır. Belə şəxsiyyətlərdən biri, bədii söz sənətimizin dahisi Nizami Gəncəvidir. Nizami Gəncəvi klassik Azərbaycan və eləcə də Şərq poeziyasının böyük şairi, ensiklopedik biliyə malik olan sənətkarıdır. Sənətkar 1141-ci ildə qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Gəncə şəhərində anadan olmuş, ömrünün sonuna qədər də orada yaşayıb-yaratmışdır. Erkən yaşlarından valideynlərini itirərək kiçik qardaşı ilə birlikdə dayısı Xacə Ömər in himayəsində tərbiyə və təhsil almışdır. Yaşadığı dövrə uyğun olaraq mükəmməl təhsil almış, tibb, astronomiya, fəlsəfə elmlərini, qədim yunan ədəbiyyatını dərinlən öyrənmişdir. Türk dilindən başqa ərəb, fars dillərini mükəmməl öyrənmiş, eləcə də qədim dillərdən pəhləvi, nəsturi, yəhudi dillərini də bilməsini əsrlərinin müqəddiməsində olan məlumatdan öyrənmiş olur. Dövrün tələbinə uyğun olaraq əsərlərini fars dilində yazsa da, öz doğma dilinə, millətinə olan sevgi şairin vətənpərvər, millətçi olması fikrini irəli sürür.

“Nizami Gəncəvi yaradıcılığında həm yazılı ədəbiyyat nümunələrindən, özündən əvvəlki klassik ədəbiyyata, eləcə də xalq ədəbiyyatının bütün nümunələrindən: atalar sözlərindən, məsələlərdən, əsatir və əfsanələrdən, rəvayətlərdən, nağıllardan, dastanlardan, hətta, ən sadə görünən tapmacalardan da yaradıcı şəkildə istifadə etmişdir” (4).

Yaradıcılığa lirik şeirlərlə başlayan sənətkar qəzəl, qəsidə müəllifi kimi tanınmış, lakin dünya ədəbiyyatı tarixinə məsnəvi formasında yazdığı beş nəhəng poema “Xəmsə” müəllifi kimi damğasını vurmuşdur. Nizami Gəncəvi öz ölməz beş poeması “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl”, “İsgəndərnəmə” ilə dünya ədəbiyyatına tamamilə yeni bir poetik səs, nəfəs gətirmişdir. “Beşlik” adı altında Yaxın və Orta Şərq xalqları arasında məşhurlaşmış və ədəbiyyatlarına (fars, tacik, hind, əfqan, özbək, qazax və s.) təsir etmişdir. Özdən sonrakı dövrlərdə Nizaminin təsiri ilə Hindistanın türk əsilli böyük şair və musiqiçisi Əmir Xosrov Dəhləvi (1253-1325) və XV əsrdə yaşayıb-yaratmış özbək əsilli şair, filosof Əlişir Nəvai (1441-1501) “Xəmsə”yə müraciət etmişlər.

Nizami Gəncəvinin Xəmsəyə daxil olan üçüncü əsəri “Leyli və Məcnun” poemasıdır. Poema 1188-ci ildə qədim ərəb əfsanəsinə istinadən qələmə alınmışdır. Poemada “Məcnun” ləqəbi verilmiş Qeys adlı gəncə gözəl Leylinin hədsiz və nakam məhəbbətindən bəhs edilir. Bu poema qədim zamanlardan günümüzə qədər əfsanəvi sevgi, sadıqlıq, paklıq simvolu kimi dillərdə dastana çevrilmişdir. Tədqiqatçılar Şərqdə “Leyli Məcnun” əfsanəsinin X yüzillikdə yarandığı fikrini irəli sürürlər. Bu mövzunu ilk dəfə olaraq yazılı ədəbiyyata, daha dəqiq desək, epik poeziyaya Nizami tərəfindən gətirildiyi birmənalı şəkildə bütün tədqiqatçılar tərəfindən qəbul edilir (2, 24). Sənətkar bu poemanı Şirvan şahı Axsitana hədiyyə etmişdir. Nizaminin bu mövzunu işləyərkən yerli folklor mənbələrindən başqa, yazılı qaynaqlara da müraciət etməsi əsər boyu özünü aydın şəkildə büruzə verir. Böyük söz ustası mövzunun imkanlarından istifadə edərək həyat, insanlar, onların əxlaqı, rəftarı, əməlləri barədə narahat düşüncələri qələmə almışdır.

Nizami insan və zaman probleminə, bu problemin ayrı-ayrı cəhətlərinə poemada dönə-dönə toxunur. Bu poema həqiqəti sübut edir ki, zaman insana ziddir. Lakin insan zamana qalib gələcək. Qurbanlar, faciələr hesabına olsa da, insan dünyanı insaniləşdirəcək, zamanı dəyişdirəcək, zaman özü də dəyişəcəkdir (3, 5).

Poema Allahın qüdrəti, peyğəmbərin tərifi, sözün əzəməti, əsərin yazılma səbəbi və Axsitanın tərifi ilə başlayır. Şairin oğlu Məhəmmədə, ata və anasının əziz xatirəsinə, dayısı Xacə Ömərin və digər qohumlarının xatirəsinə həsr edilmiş şeirləri də öz əksini tapmışdır.

Poema Qeys adlı gəncə gözəl Leylinin tanışlığından başlayır. Sənətkar Leylinin gözəlliyini görəndən hər kimin Yusif peyğəmbəri görəndən zaman qadınların turunc yerinə öz əllərini kəsməyi ilə müqayisə edərək:

Turunclu gördükcə xalq o nigarı,
Açıldı eşqinin yetişmiş narı.
O təzə turunca baxdığı zaman
Turunctək əlini kəsərdi insan (3, 67).

Dediyimiz kimi poemada bir çox folklor motivlərindən istifadə edilmişdir. Aşağıdakı nümunəyə diqqət edək:

Məcnun! Məcnun! Deyə çağırırdılar
O da bu tənədən qəmlər yeyərək
Pərişan gəzərdi divanələrtək.
O, eşşək sürürdü zəif boyunla,
Eşşəyi də getdi, ip də onunla (3, 69).

Burada Qeysin eşq üzündən divanə kimi küçə, bazar gəzməsindən, el içində Məcnun ləqəbi ilə tanınmasından, qoyulan qadağalardan bəhs edilərək xalq arasında yayılmış “İt də getdi, ip də onunla” atalar sözünə uyğun gəlməsini görürük.

Müəllif Qeysin ağlayıb-sızlayaraq Leylinin xəyalına şikayətlənərək “Toxun acdan nə xəbəri?!” (1, 222) atalar sözünü poemada bu formada işlətməmişdir.

Özgənin dərini hardan biləcək?
Toxun ac olandan nə xəbəri var? (3, 80)

Atasının Məcnuna nəsihəti olaraq digər bir nümunədə:

Ümitsiz bir işdən, səbr etsən əgər,
Bir ümid işığı parlama bilər.
Hər ümitsiz işdə bir çox ümid var,
Qaranlıq gecədən ağ səhər doğar (3, 90),

– misraları “Hər gecənin bir gündüzü var” (1, 126) və “Hər qaranlığın bir aydınlığı var” (1, 127) atalar sözləri ilə səsleşir. Əsərdə alqış və qarğış motivlərinə, yaxşılığa aid atalar söz və məsəllərinə də rast gəlirik. Məsələn:

Yaxşılıq eyləyib, qorx yamanlıqdan,

Yaxşılıq gətirər yaxşılıq hər an.

Digər bir nümunədə isə:

Quyuya salsan da yaxşılığı, bil,

Yenə qayıdacaq o itən deyil (3, 158),

– misraları “Yaxşılıq elə at dəryaya, balıq bilməz, Xalıq bilər” (1, 235) atalar sözündən irəli gəlir. Şair bu misralarla yaxşı sözü yaman sözdən üstün tutaraq insanları yaxşılığa, gözəlliyə, doğru yola səsleşir.

Poemada mifoloji obraz, qaranlıq dünya sakini, Azərbaycan nağıl personajlarından sayılan divlə qəhrəman özünü müqayisə edərək insanlardan uzaqlaşib mağaraya sığınmağı, dərdinin div kimi nəhəng olmağını misal gətirir.

Xalqımızın qədim və milli adətlərindən olan elçilik mərasimi də Nizaminin nəzərindən yayınmayaraq poemaya daxil edilmişdir. El adəti üzrə ağsaqqalların bir yerə yığışib məsləhətləşməsi, səfər tədarükü və mərasim üçün hazırlıqlar poemada öz əksini tapır. Leylinin qəbiləsi qonaqları böyük ehtiramla qarşılayır. Bu da xalqımızın qonağa olan hörmətindən və diqqətindən irəli gəlir. Qeysin atası zəmanəsinin tanınmış şəxslərindən sayılırdı. Buna baxmayaraq qız atası “bizdə divanəyə veriləcək qız yoxdur” deyərək bu işə öz etirazını bildirir. Ələcsiz ata pərişan halda geri qayıdaraq oğlunun bu sevdadan əl çəkməyini, Leylini unudaraq ətrafdakı gözəllərə meyil etməsini tövsiyə etsə də fayda vermir.

Qeys özünü Əzranın dərdindən dağa, daşa, çöllərə düşüb divanə olmuş Vamiqlə həmdərd hesab edir. Nizami Gəncəvi XI əsrdə yaşayıb-yaratmış klassiki Qətran Təbrizinin “Vamiq və Əzra” əsərindən bənzətmə vermişdir.

Poemada Allaha inam, yalvarış və məhəbbət də öz əksini tapmışdır.

Nəticə olaraq onu deyə bilərik ki, dahi sənətkar misilsiz əsərləri ərsəyə gətirərkən şifahi xalq ədəbiyyatının bütün janrlarından faydalanmışdır.

QAYNAQLAR

1. Atalar sözü. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2004, 264 s.
2. Nizami Gəncəvi və folklor, Bakı, “Nurlan”, 2013, 214 s.
3. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004, 288 s.
4. <https://www.adalet.az>
5. <https://anl.az>